

ТВОРЧЕСКИЯТ ДИАЛОГ МЕЖДУ НИКОЛА ВАПЦАРОВ И АНТОН ПОПОВ

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

Виждал съм десетки снимки, на които са те двамата — Никола Вапцаров и Антон Попов. Поразителното в тях обаче не идва от количеството, а от особено лъчение, излизашо от лицата, очите, позите им, та даже от предметите, които ги обкръжават. Не зная доколко известна е онази фотография, дето ги показва допрели глави и легнали на някаква морава. Или друга една, правена на маса, в ресторант: Вапцаров е с лице към обектива, а Антон Попов — в профил. Вглеждайки се в тях, както и в другите, тия с небрежно нахлупените шапки и разветитe палта, крачещи по улицата и смеещи се, не можем да не си кажем, че двамата мъже там не са просто случайни познати, не са само приятели, а ги свързва някаква тяхна си магия и тайна¹, която те за нищо на света няма да издадат. Не мога да мотивирам това си усещане, нито мога да дам име на тайната. Самият аз, подобно на мнозина, доскоро не бях чел поемата „Слушай, фронт!“² на А. Попов и по въпроса за творчеството му споделях общото мнение, че е на равнището на младежките опити, с всичката им полагаща се за случая неопитност, наивна откровеност, дори подражателност. Колко наедно съм разсъждавал, се убедих едва след като взех в ръцете си книжката. Онова, което прочетох, съединено с всичко видяно, четено и чуто преди, бе достатъчно да ме убеди, че за Никола Вапцаров и за Антон Попов е казано далеч по-малко от необходимото.

За Вапцаров са изписани хиляди страници, докато посветеното на А. Попов е доста по-скромно. Към двамата заедно обаче, към духовната и творческа цялост, която окръглят, сме несправедливо пестеливи. Епизоди от дружбата им естествено нахлуват в спомените на Вапцарови съвременници, фигурите им стоят редом в публицистично-документални книги („Гарнизонното стрелбище“ на Н. Христозов, „Шестимата от дело 585/1942“ на Ст. Коларов), мяркат се в есеистични публикации из печата. Фактите, изнесени в тях, са важни, изводите са интересни, ала за жалост не излизат извън познатия ни и изчерпващ се вече събитийно-поведенчески ракурс. А разгадката на това невероятно интелектуално родство се таи някъде между биографичните податки и поетичния тайнопис, между делничното общо битие и взаимовъзпламеняващото творческо избухване, тя е в динамичното равновесие между две еднакви идео-

¹ Наскоро от Росица Босева научих, че между тях двамата е съществувал нещо като таен език. Една от любимите им фрази, чието символично значение не е доизяснено, била „пистолетна дивизия“.

² В пълния си вид поемата „Слушай, фронт!“ излезе през 1983 г. в Издателство „Български писател“.

логии и различни, но прекрасно разбиращи се психики. Продължавайки в тоя дух, трябва да припомним, че по-младият А. Попов сякаш е огледалният образ на Вапцаров, че той е ученикът, който въпреки кралимарковския си вид сякаш стои в сянката на иначе поприведения огняроинтелигент. Но да не забравяме Вапцаровата роля. Той никога не би използвал предимствата си, за да командува и наставлява, още по-малко пък болезнено чувствителният А. Попов би изтъпял подобно насилие над себе си. По-възрастният е този, който деликатно стопява дистанцията и внушава абсолютното равенство помежду им, пак той всячески се стреми да тласне нагоре самочувствието на грубоватия наглед, а всъщност притеснителен и серафически нежен негов приятел. И няма съмнение, че под такова оплодяващо въздействие у А. Попов са се освободили скритите сили на таланта му, излязъл е от обвивката си и се е родил за живот още един поет.

Когато Антон Попов — познат вече като журналист с псевдонима А. Струмски — започва да пише стихове, Вапцаров е имал зад себе си творчество, имал е не една публикация, но най-важното, което е притежавал, е естетическата програма, изградена вече и твърдо отстоявана. Дали преди срещата им А. Попов е писал стихове, не се знае, но сигурното е, че след нея за една-две години той създава половин дузина творби, които не предлага за печат. Пръв техен читател, критик и може би редактор става Вапцаров. Все по същото време — края на 30-те, началото на 40-те години — двамата са в Македонския литературен кръжок, приблизително едновременно начеват работата си във военната комисия към ЦК. Простете елементарния израз, но убеден съм, че през тези години, в които те рамо до рамо крачат в борбата, редом с тях върви и поезията. Впрочем „върви“ е слабо казано, тя живее заедно с тях, крие се, конспирира, вдъхва кураж, проповядва, прокламира, само едно не прави — не умира, когато те умират. И ако думите ми изглеждат пресилени, ще напомня, че А. Попов е бил ревностен ценител и защитник на Вапцаровата поезия, а Вапцаров е рецитирал „Слушай, фронт!“, карал е приятеля си да я рецитира и, както си спомня Богомил Райнов, наричал е поемата „нещо изключително“. Тази непечатана доскоро творба полицията иззема в ръкопис от дома на Вапцаров при арестуването му. Именно от Вапцаров, защото у кой друг би я оставил авторът ѝ, ако не е у онзи, когото чувствава най-сроден житейски и естетически. Ето как Вапцаров — според свидетелството на Б. Райнов — оценява и съпреживява „Слушай, фронт!“:

„Вероятно Кольо неведнъж вече бе слушал поемата, ала въпреки туй едва се съдържаше на мястото си при най-силните строфи и сякаш сам бе готов всеки миг да задекламира.

— Е? — произнесе той със светнало лице, когато Дончо млъкна.

— Публицистика. . . — побърза Антон да изпревари неизбежната похвала.

— Сега тъкмо такава публицистика е нужна — възрази Вапцаров. — Трябва да намерим начин да размножим поемата, да я пръснем навсякъде. . .

И когато се обърна отново към мене, добави:

— Какво прекрасно нещо, а? . . .³

Идва ред на съчината в моите мисли. Наистина и в живота, и в борбата Вапцаров и А. Попов са неразделни; били са, както казва Хр. Радевски, „като братя“, но как в поезията, тази най-самотна борба, те са съумели да се слейт, да зазвучат като хармонично съвършенство, или, образно казано, като „тема с вариации“ на една обща мелодика. Поезията — имам предвид истинската, а не съчинената и подражателната — притежава специфичен „знаков“ и „разпоз-

³ Б. Райнов. Третият път. — В: Б. Райнов. Този странен занаят. С., 1978, с. 746.

навателен“ език, отличаващ я от езика на всяка друга поезия, от една страна, от друга — от всичко останало, което е писмена реч. Спомените, документите, накратко, цялата фактология, известна ни за Н. Вапцаров и А. Попов, може да ни говори за взаимни влияния, пренасяйки ги от биографията към творчеството, ала анализът на самото творчество може убедително да потвърди или отрече подобна общност. Нека тогава му се доверим, съпоставяйки Вапцаровото стихотворно наследство с най-стойностното произведение на А. Попов — поемата „Слушай, фронт!“.

Да започнем с темата. „Слушай, фронт!“ е антивоенна поема, откликваща на злободневните тогава, владеещи умовете на цялото човечество събития, свързани с нахлуването на хитлеристка Германия в Съветския съюз. Тя е пламенна, нажежена с публицистичен патос и борческа устремност защита на социалистическия строй от посегателствата на освирепелия фашизъм, а също и страстна полемика с Гьобелсовата пропаганда, сляпо подкрепяна от подкупената информационна машина на царство България. В това отношение тя е първа и единствена за времето си проява на гражданската ни лирика. Без да има специално стихотворение за войната, Вапцаров в някои от своите работи („испанския цикъл“, „Любовна“, „Антени“, „История“, „Крали Марко“, „Хроника“, „Не, сега не е за поезия“) също се докосва до темата. Оттук логично е да се вярва, че той непременно би отишъл към по-окупеното и детайлизирано изображение на този гигантски сблъсък на епохата (ако не го е сторил в няколкото си пропаднали творби), но само когато го осмислеше в пълнота, съобразно с изградената си философско-естетическа и гражданско-класова позиция. Тоест, би го направил „по вапцаровски“: надмогвайки интелгентската самоизолираност на някои свои съвременници, издигайки обществената ангажираност над частната заинтересованост, категорично определяйки *своето* място във фронта с фашизма, без при това да накърнява неповторимостта на отделната личност, без да пренебрегва правото ѝ на вътрешен мир и собствени духовни стремежи. Обрато на него, А. Попов бърза с една дързост, която е присъща на младостта, с една класово-партийна прямота и с една поетическа неподправеност — не само невредяща, а още повече подсилваща въздействието, — бърза да откликне със слово на вражеското действие. Вапцаров говори от първо лице, от името на един човек, но съумява да стигне такава степен на обобщение, че ние разбираме под това „аз“ колкото отделната личност, толкова и общността. А. Попов пък пледира от името на класата, за него „поет“, лирическо „аз“ и „народ“ се сливат в едно, но ясно е, че става въпрос и за общността, и за отделната личност. Да сравним:

За последен час,
за последен — ний и нашата класа
ще платим контрибуцията
днес — за прогреса
с кръвта си.
И на своя пост — за революцията,
и на своя пост — за нея
ще напишем
с барикален
и картечен огън
там, където ще умрем,
героичен класов епос,
героична епопея
и за нея —
класови поеми.

Така е у Антон Попов. А ето как е у Вапцаров:

Ти започваш да пишеш и ето —
вместо рима избухва снаряд,
озаряват небето ракети
и пожари обхващат града.

Или:

Зенитите се кашлят към звездите
и храчките им светят с бяла диря.
Душите сме си стиснали в зъбите,
ала не мислим да умираме.

Дори дотук само да спрем, вече ще установим „приликата в различията“ между двамата поети. Вапцаровата дълбочина, философско-естетическата му зрелост оцветяват стиха му с невероятна интелектуална мощ, те са мускулите и нервите на изключителната внушаемост на неговите строфи. А. Попов нямаше в такава степен способността за дълбинно вникване в проблематиката (в случая тя е войната), липсваше му още способността да синтезира и обобщава „суровия материал“ на живота, та да го превъплъти в образи колкото конкретни, толкова и с общочовешка значимост и символност. Това обаче съвсем не значи, че неговата поезия е непоетична. Той е измежду малкото поети и литератори въобще, който още приживе на Вапцаров прозря величината — да не употребявам величието — на неговата поетика, прие я като пример и без да подражава, я подчини на своите — впрочем никога неафиширани — поетически цели и възможности, на повелите и идеята на епохата. Нещо повече: А. Попов жертвува изконната си лирическа нагласа, с върховно усилие на волята надмогна природната си склонност към „тихи“ тонове и пастелни бои, към съзерцателност и мечтателност, за да служи наравно със събрата си Вапцаров на класово-комунистическото изкуство. Неговата задача бе не да пише като Вапцаров, а да твори *по вапцаровски*, ще рече — да изрази в стихове с езика на времето, с паролите на своя народ и на своята партия, истината за войната, за настоящето и бъдещето на света.

А къде у Вапцаров бе силата на внушаемостта? Казахме вече — в обобщението. Но знаковото градиво на това обобщение е не друго, а езикът. Навремето твърдяха за този език, че бил груб, недодялан, прозаичен, натуралистичен, той бил „слабостта“ на Вапцаров. Сам огняроинтелигентът им служеше за някаква подкрепа:

И стиховете, лето пишем,
когато краднем от съня си,
парфюмен аромат не дишат,
а са навъсени и къси.

Антон Попов не преповтаря учителя си, а сякаш продължава мисълта му:

И ако строфите са сурови
и стихът ми неримуван,
в тези дни на кръв и буря
аз
и класата
свирепо мразим
теменужената нежност
на поезията.

На същия този „варварски“ от гледна точка на старите учебници по стихознание език Вапцаров сътвори чудесата, на които днес се удивлява цял свят. Непрежалимият за критиката ни Цв. Стоянов писа: „Какво са „Селска хроника“,

„Илинденска“, „Кино“, песните за Испания, ако не материали за конкретна политическа агитация? Би ли могъл някой да ги намери „непоетични“? Ако беше жив и се запознаеше със „Слушай, фронт!“, Цв. Стоянов — сигурен съм — би повторил същите думи.

Агитационно-пропагандната същност на поемата обслужва колкото конкретния политически момент, толкова и днешния, а смятам — и утрешния. Не можем да твърдим обаче, че абстрактно-плакатните стихотворства на първите ни пролетарски поети, че и на други след тях, могат да изиграят подобна роля. Защо? Преди всичко заради отчуждеността им от мисленето на масите, от стремежа на авторите им за „висша поетичност“, гладкост и външна красивост, които правят от ясната идея някаква метафизична фикция. Те са чужди на духа и стила на времето ни, изискващо нова фраза, нов ритъм, нова образност. Тъкмо Вапцаров най-ясно осъзна решаващото значение на — да се изразим научно — знаково-понятиен апарат при изграждането на съвременната гражданска лирика. Вапцаров насити стиха си с експресивност, той не огруби речта, а съзнателно опоектизира грубостта на реалността, включи към социалната координата на творбата езиково-образния ѝ еквивалент, превърна делничната реч в поетическа. Такова „високо“ предназначение на „ниския“ (разбирай разговорен, всекидневен, жаргонен и пр.) езиков стил А. Попов възприе от Вапцаров при изграждането на своята публицистично-репортажна поема. И не само го възприе, но отиде на места по-далеч — до пълното „прозаизиране“ на своя знаково-понятиен апарат, до „поетически журнализъм“. Можем да го обвиняваме за това депоетизиране — само на места, подчертавам — на лирически изказ, но то според мен не е от невладеене на елементарната стихотворна техника, а от съзнанието, че по съдържание и форма „Слушай, фронт!“ трябва да отговаря на социалната поръчка, която изпълнява. Изразена по най-краткия начин, тя е следната: води се борба на два фронта — военния и идеологическия, с два вида оръжие — бойно и словесно, между два лагера — комунизма и фашизма. Идва момент, в който тези оръжия се обединяват, този момент е настъпил, и затова поетическото изкуство скъсва с красивия си изглед, престава да храни с илюзии душата, дори не помага да се твори историята, а то само твори история:

— Да, бели герои от арийската раса!
Ние сме хора на две планети!
Армии на два света!
Вземете билети!
Ще играем драма!
Грандиозна,
грозна,
драма!
Ще пишем и романи
със кървав епилог.
Многотомна история
и на старата история —
некролог.

Ще се осмели ли да каже някой, че цитираният откъс е нехудожествен. Или че тук по оригинален начин не е продължена вапцаровската линия на образно-езиково моделиране: максимално изчистен речник, експресивност на изказа, опростена и „прозаизирана“ фраза, непълно и „вътрешно“ римуване, разчупване на графиката, звукопис. Или ще възрази ли някой, че тъкмо този,

⁴ Цв. Стоянов. Днешната поезия и примерът на Вапцаров. — В: Цв. Стоянов. Невидимият салон. Варна, 1978, с. 106.

неслучайно подбѣран пасаж, дава своеобразен отговор на част от въпросите, зададени от Вапцаров в „История“? Или че той не е своего рода „дописване“ на последните два куплета:

За мъката — не щем награди,
не ще дотегнем и с клишета
на томовете ти грамади,
натрупани през вековете.

Но разкажи със думи прости
на тях — на бъдещите хора,
които ще поемат поста ни,
че ние храбро сме се борили.

Ето че стигнахме до смислово-интонационните общности между Вапцаров и А. Попов. Ако ги нямаше тях, ако липсваше вапцаровското мислене в стиховете и поемата на А. Попов, и формата би била механично пренесена, и идеята — бедна откъм съдържателност. Аз няма подробно да изяснявам вапцаровското мислене като понятие, то в пълнота не засяга поезията на А. Попов. Ще ме интересуват няколко основни жалона, които ще маркирам.

Започвам — ще проличи защо — с романтиката на техническия прогрес. Вапцаров има цяло стихотворение („Романтика“), а и ред други, където искрено е заявил своята любов към „моторите, които пеят по небето синьо“. Въвеждането в поетическо обращение на такъв качествено нов атрибут и обвързването му с човешката екзистенция е едно от *Вапцаровите открития*, адресирани към бъдещето. Неотделима част от битието и съзнанието на жителя на XX в., „моторната песен“ — неслучайно заглавието на единствената му книга е същото — е отрицание на традиционната романтика, излияла от фалшива идиличност и химерична мечтателност. Прозрението на Вапцаров, че научно-техническата революция ще даде траен отпечатък върху социалния и духовния портрет на социалистическия човек, че тя ще видоизмени романтичните му представи, ще материализира мечтите и вярванията му, тъкмо тази философско-естетическа постановка А. Попов се заема да развие и конкретизира в поемата си. Докато Вапцаров визира утрешния ден, А. Попов борави с фактическия материал от настоящето в съветската страна, противопоставяйки го на миналата реалност. Така избраната форма на художествен показ много би приличала на доклад отпреди 20—30 години или в най-добрия случай — на публицистика от същия период. За чест на поета обаче — възприел Вапцаровото мислене и поетическа логика — тази изначално „непоетична“ материя е преобразена. Сухата математика на фактите е взривена чрез новото — романтическо, само че от по-висш порядък — светоусещане, техническият „инвентар“ е впрегнат в нова, вече естествена функция, а именно — функцията на художествен образ-обобщение:

Нему — на човека — ний поставихме криле —
да лети до стратосферата,
до другите планети.
Най-хубавите песни
за него ние пяхме. —
За мирния му труд
в полята и заводите,
за тоя крилат
простор — на земята родна.

Да оставим смислово-идейните сходства, да се вгледаме в образните паралели, та даже в успоредните синтактични конструкции. Не прилича ли ци-

тираният откъс на онзи момент от „Вяра“, в който лирическият субект признава, че би влезнал във взривна ракета, че сам би търсил в простора далечна планета. Би го направил — както сам казва — за живота, за живота на бъдещето. Романтиката на техническия прогрес отвежда Вапцаров към утрешното, към живота с главна буква, който той си представя като огромен завод „със яки бетонни стени“. Ето го същия вапцаровски жалон, същото поетическо откритие, трансформирано и разгърнато в различен събитийно-емоционален контекст от Антон Попов:

В стоманен труд
и планово,
под ново знаме
и съзнание —
без вериги и хомот —
ний строехме живот
на слънце
и устрем.
Огромен дом —
и слънчев дом
в колхози,
совхози,
заводи със печи челичени
и електричество.

Знаем, че думата „живот“ у Вапцаров представлява знаково изображение на многоаспектния символ — минало, настояще, бъдеще, — а също лична съдба, класова посока. „Живот“ у огняроинтелигента може да означава смъртен враг, сърдечен приятел, мечтана реалност и какво ли не още. От всички тия контекстово подраблящи се значения А. Попов взема само две, отнасящи се до миналото и мечтаната реалност, като последното обръща в сегашно време. Той прави и друго, което ще нарека „дешифриране“ на Вапцаровата условност и символика: пренася я върху действителни обстоятелства, върху конкретни дела и личности. У А. Попов нещата са ставани, директни, предметни, рядко внушенията се извършват на подтекстово ниво, както постоянно се случва в несравнимо по-сложната Вапцарова лирика.

Основен белег на Вапцаровата поезика е диалогизмът, а също полемичността. Мълчаливец в живота, избягващ словесните схватки, чрез перото си той сякаш отприщва таената в себе си енергия да спори и опонира, да сразява и доказва правотата на своята вяра и идея. Видно е, че дори в творбата му да няма ясно разграничен диалог, такъв съществува вътре в авторовата изповед. По същество почти цялата поезия на Вапцаров представлява „явна“ и „скрита“ полемика с *живота*, взет в онзи символен смисъл, за който говорихме. На принципа на полемичността е построена и цялата поема „Слушай, фронт!“. Казахме вече с кого и как тя спори, но не сме отбелязали, че в задъханите строфи на тоя „диалогичен монолог“ се намесват вапцаровски интонации, такива, каквито лесно ще открием в „Доклад“, „Селска хроника“, „Двубой“. Където Вапцаров е най-актуален, най-политически заострен, най-директен в атакуващата си позиция, там именно стихът му най-много се доближава до публицистичния слог, характерен за поемата на А. Попов. Не е чудно, че в такива екстремни моменти, когато експресията е най-сгъстена, а идейният заряд — най-мошен, А. Попов направо заема от Вапцаров дума, фраза или готова конструкция, комбинира ги и ги вмъква в тъканта на творбата си, за да зазвучат те по новому. Пример за подобно авторизиране дава следващият откъс, в който не е трудно да открием първоизточниците, но изреждането на заглавията им ще

образува една своеобразна Вапцарова антология: „Двубой“, „Романтика“, „Родина“, „Земя“, „Доклад“, „Ботев“.

Какъв живот!
Живот за всички!
За мене той е всичко:
родина
и стих
римуван
за моята любима.
От него них
любов,
и сила,
и устрем.
Посърнал бях,
а той ме върна
при народа,
който гине
в трудолюбие,
и при земята родна,
която бях разлюбил.
Да!
Това не е любов,
мечта,
романтика
и съзерцание,
не е никакъв бездушен идеал.

Антон Попов не е живял със съзнанието за някаква поетическа мисия, затова още в пролога на своята поема заявява: „Аз не съм поет / и поет няма да остана/ ще умра с народа във въстание.“ Но „Слушай, фронт!“ той особено е ценял, смятал я е за най-хубавото, което е успял да напише и в прощалното си писмо до Росица Манолова ѝ поръчва да я издири след победата. В приведената фраза обаче по-важно смятам противопоставянето „Ще умра с народа във въстание.“ Чрез него той пак влиза в диалог с Вапцаров, който вече е казал „честно ще умра като работник“ и „стихове пиша, тъй както умея“. Тук покрай другото има сякаш градация на стойностите, едно себеразграничаване от големия поет и изравняване с революционера. Но А. Попов остана и като поет, като първият поет от *Вапцаровата школа*, за която щеше да се говори по-късно, ала която съществуваше още докато той бе жив. Длъжни сме да обърнем внимание на този факт, изхождайки от творчеството и на единия, и на другия. Противното би ни довело до грешки, каквато бе дългото мълчание около поезията на А. Попов, а също включването на две негови стихотворения („Песен за Струма“ и „След бурята“) в първото посмъртно издание на Вапцаров. Длъжни сме още да четем и рецитираме от време навреме тяхната поезия и *паралелно*. Общуването с нея ще ни даде неповторимото усещане, че се намираме някъде близо до тях, а те — живи — разговарят помежду си. Зашто освен диалог с нас какво друго, ако не един лирически диалог помежду им са тия стихове?